

Marko Zidarić

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Stara povijest

diplomski studij komparativne književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Nataša Polgar, *Vještica na kauču: psihoanalitički ogledi o suđenjima vješticama u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2021), 271 str.

Nataša Polgar znanstvenica je zaposlena u *Institutu za etnologiju i folkloristiku* gdje se prvenstveno bavi zapisnicima sa suđenja vješticama i medicinskim kartonima pacijenata prve psihijatrijske institucije u Hrvatskoj, *Zavoda za umobolne Stenjevec*. Njezina *Vještica na kauču* prva je cjelovita studija koja progonima vještica na hrvatskom povijesnom prostoru pristupa iz psihoanalitičke perspektive. Za razliku od svojih prethodnika koji su progone ponajviše tumačili kroz paradigme Sigmunda Freuda i Melanie Klein, Polgar se u interpretaciji zapisnika sa suđenja vješticama oslanja na dosege (post)lakanovske psihoanalize. Budući da lik vještice u zapadnjačkoj imaginaciji postoji od antike do suvremenosti (kada je prvenstveno prisutan u popularnoj kulturi), autorica u *Uvodu* precizira svoj istraživački cilj, a to je (psiho)analiza naracija optuženih žena i svjedoka koje promatra kao zasebni žanr unutar pravnog diskursa.

Prvo poglavlje *Povijest progona i pregled nekih pristupa* nudi kratki povijesni pregled konstruiranja lika vještice koje započinje već u antici, a s izmjenama se proteže i kroz srednji te rani novi vijek. Zatim se nastoje objasniti regionalne specifičnosti u progonima – na Zapadu najveći val datiramo u razdoblje između 1560. i 1630., dok se u područjima poput Transilvanije, Poljske, Nove Engleske i Mađarske (a time i na hrvatskom povijesnom prostoru) najveći valovi progona zbivaju u vrijeme kada oni počinju jenjavati u većini Europe, odnosno krajem 17. i tijekom prve polovice 18. stoljeća. Iako su se u historiografiji iskristalizirala različita tumačenja uzroka masovnih progona, autorica zaključuje da se vještice najčešće procesuiraju u mirnim razdobljima, kada na mjesto stvarne vojne opasnosti dolazi lik vještice kao *prijeteće drugosti* koja pak predstavlja ugrozu za društveno-politički poredak u cijelosti. Od 1420-ih godina u zapadnoj je Europi moguće pratiti i promjenu u tumačenju *vještichjosti* kroz *dijabolizam* koji proizlazi iz demonoloških traktata, odnosno imaginarij biva oformljen u raspravama teologa, iako se predodžbe o ovom čudovišnom Drugom još uvijek napajaju vjerovanjima koja proizlaze *odozdo*, iz pučke kulture.

U istom se poglavlju nalazi pregled najbitnijih istraživanja koja su započela još u devetnaestom stoljeću u okviru tzv. „romantičarske historiografije“, dok je na ponovno „oživljavanje“ ove teme tijekom 1960-ih utjecala tzv.

historija odozdo, a dodatni poticaj dali su im i kulturni obrat tijekom 1970-ih, francuski analisti te historijska antropologija. S obzirom na vlastiti istraživački cilj i činjenicu da su većinu progonjenih na tlu Europe (oko 75%) činile žene, autorica posebnu pažnju posvećuje prikazu feminističkih i psihoanalitičkih interpretacija. Tako je problematika roda dugo bila zanemarivana u historio-grafskim radovima iako su se s razvojem feminističke kritike javile i ideološki/aktivistički motivirane interpretacije, koje su ovoj problematici pristupale parcijalno i bez sustavne kritike izvora. S druge strane, Sigmund Freud svoje je tumačenje ženske historije uvelike temeljio na iskazima vještica, zbog čega je ovoj *ranonovovjekovnoj drugosti* moguće pripisati važnost u samim utemeljenjima psihoanalize. Dvadeseto stoljeće obilježile su dvije dominantne struje u psihoanalitičkim tumačenjima – ona koja progone interpretira kroz paradigme Sigmunda Freuda i Melanie Klein i ona koja uzroke progona pronalazi u poremećajima svećenstva.

Na početku drugog poglavlja *Progoni vještica u Hrvatskoj: teorija i praksa* napominje se da je tema progona u hrvatskoj znanosti ponajviše prisutna u historiografskim, etnološko-antropološkim i folklorističkim radovima. Do masovnih procesa dolazi isključivo u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske (na teritoriju Habsburške Monarhije) te oni traju do trenutka kada Marija Terezija slučajeve stavlja pod vlastitu ingerenciju; u mletačkom dijelu procesi su rjeđi i uglavnom su pojedinačni, dok zapisi o progonima u dijelu pod vlašću Osman-skog Carstva ne postoje. Hrvatski slučaj slijedi „europski model“ u smislu da su optužbe do 1698. godine okarakterizirane kao *maleficij* (nanošenje zla uz pomoć magije), dok se nakon toga primjenjuje ideja o *ugovoru s đavlom* koja proizlazi iz demonološke literature. Neslavno, hrvatska je „posebnost“ u tome što su na našim prostorima žene terećene u puno većoj mjeri (97%) od europskog prosjeka. Polgar ističe ulogu reformacije i (u hrvatskom slučaju) protureformacije u discipliniranju tijela i seksualnosti, što potkrepljuje analizom poglavlja u spisu *Pervi otca nassega Adama greh* u kojem zagrebački isusovac Juraj Habelić baca negativno svjetlo na *čudovišnu, prijeteću i pogibeljnu* žensku seksualnost. Uostalom, moralna problematičnost ženskog užitka opće je mjesto koje je moguće razaznati u različitim naracijama.

Takav opis povijesnog konteksta zapravo je nužna metodološka stepenica u psihoanalitičkoj interpretaciji, posebice onoj lakanovskoj koja veliku važnost pridaje subjektovoj zaglavljenosti u psihičkom registru Simboličkog. Time naslućujemo i ključno obilježje ovoga poglavlja, a to je kombinacija historiografskih saznanja s terminologijom koju su utemeljili francuski psihoanalitičar Jacques Lacan i njegovi nastavljači. Tako se s povijesnim činjenicama isprepliću glavne značajke Imaginarnog, Simboličkog i Realnog registra koji čine jedan od stupova njegove misli. Imaginarno je područje u kojem počiva ego, ono je vezano uz tzv. *stadij zrcala* u kojem nastaje pogrešna slika o samom sebi, a posljedično i agresija koja se s pojedinca može prenijeti na kolektiv. Simboličko je prostor nesvjesnog, društva i kulture, registar u kojem se subjekt formira kao *govoreće biće* te je u njemu prisiljen koristiti se jezikom u kojem je već ostavljen utisak Drugog. Realno, koje se opire procesu simbolizacije, u promatranim je slučajevima đavao (time je ujedno i *Das Ding, Stvar*) koji na ženskom tijelu ostavlja vlastiti pečat. Tijelo, koje je u Lacana

također pripadno trima navedenim registrima, postaje mjesto utiskivanja disciplinarne moći, konkretno *Kriminalne prakse* koja detaljno propisuje metodu ispitivanja i pretraživanja tijela te predstavlja *Zakon*, odnosno postaje oznakom Simboličkog. Autorica na kraju nastoji razriješiti metodološke teškoće i odgovoriti na kritike koje psihoanalizu promatraju kao anakronu i totalizirajuću metodu objašnjenja povijesne zbilje. Najveći problem u interpretaciji zapisnika predstavlja pitanje *autentičnosti ženskoga glasa* koji se u pravnom diskursu prenosi u formi neupravnog govora te biva kontaminiran njegovim zahtjevima za formulaičnošću.

U posljednjem poglavlju *Zapisnici sa suđenja: psihoanalitičko čitanje* nalazi se najveći znanstveni doprinos ove knjige – primjena zakučaste (post) lakanovske aparature u analizi pojedinačnih naracija. Dominantni zaključak koji proizlazi iz autoričinih interpretacija jest taj da su sustavno kažnjavane žene koje su prekršile strogo zadane rodne norme – a koje su, pod utjecajem protureformacije, u razdoblju ranoga novog vijeka u Hrvatskoj doživjele svojevrstu repatrijarhalizaciju. Također, imaginarij vještica ne razlikuje se od europskog, što se ponajviše vidi u slučajevima žena koje su optuživane za infanticid i antropofagiju.

Žene, kojima su u Simboličkom registru namijenjeni život unutar kućanstva i majčinska uloga, svojim vješticijskim ponašanjem mogu naštetiti čitavom društvenom poretku, ali i u potpunosti poništiti subjektivitet, prodrijeti u granice tuđeg domaćinstva i narušiti tuđi osjećaj cjelovitosti tijela. Upravo vješticijsko tijelo – koje u predodžbama postoji kao čudovišno i nečovječe, fluidno i bezgranično – postaje ploča na kojoj se iskaljuju kolektivne emocije straha i tjeskobe te ono biva podvrgnuto torturi koja povratno utječe na samu izvedbu i sadržaj ženskih naracija. Istaknimo još jedan nezaobilazni dio vješticijskog imaginarija, spolno općenje s đavlom, koje u autoričinoj interpretaciji predstavlja metonimijsku zamjenu jednog objekta drugim, odnosno ono je okarakterizirano kao neprimjerena žudnja, višak užitka (*jouissance*) koji je u patrijarhalnom sustavu potrebno kazniti i ugušiti. Time se, osim na fantazme koje nije moguće analizirati odvojeno od ideološkog konteksta u kojima se oblikuju, skreće pažnja i na to da problematika roda mora biti nužna točka osvrta u istraživanjima masovnih progona. Iz naracija je moguće razaznati tragičnu sudbinu žena koje su, tijekom nasilnog procesa ispitivanja, prihvatile identitet vještrice koju im je nametnuo Drugi i zatim ga internalizirale, što autorica naglašava u zaključku (*Prema kraju*).

Iz svega navedenog moguće je zaključiti da *Vještica na kauču* pretendira na različite čitatelje, ne samo na one koje zanima zaron u ranonovovjekovno nesvjesno, već i one koje masovno procesuiranje vještica zanima u kontekstu drugih humanističkih disciplina. Iako nije zamišljeno kao djelo primarno historiografskog karaktera, Polgar skreće pozornost na ulogu individualnih fantazmi u djelovanju povijesnih aktera te psihoanalizu, kao analitičku metodu u istraživanju prošle zbilje, ponovno vraća iz svojevrsnog zaborava. Pritom se upravo (post)lakanovska psihoanaliza pokazuje izuzetno plodnom zato što veliku pažnju posvećuje historijski konstruiranom subjektu koji se ne može istrgnuti iz okova u kojima ga porobljava Simboličko njegova vremena i kulture.

Time se na vješt način odстранjuju kritike koje psihoanalizi zamjeraju tretiranje subjekta kao transhistorijskog i pogrešno joj pripisuju njezin navodni opis sebstva kao stabilnog entiteta, što je posljedica selektivnog čitanja psihoanalitičkih naslova i zanemarivanja tradicije koja nastaje nakon Sigmunda Freuda. Jedan od pokretača takve rasprave je Stephen Greenblatt, s kojim autorica polemizira u drugom poglavlju, a koji u eseju *Psychoanalysis and Renaissance Culture* (1986.) ranonovovjekovni identitet smatra isključivo izvanjskom diskurzivnom formacijom. Kako napominje Polgar, upravo (post)lakanovsku psihoanalizu prožima mišljenje o fundamentalnoj nestabilnosti sebstva u kojem potpuno dostizanje (samo)svijesti biva nemogućim pothvatom. Također, Lacan ishodište psihoanalitičkog subjekta vidi u kartezijskom subjektu, dakle vremenski ga smješta upravo u razdoblje ranoga novog vijeka. Spomenimo i da ovo djelo skreće pažnju na moguće dosege i različitu primjenjivost (post)lakanovske teorije koja se danas, vjerojatno i zbog globalne popularnosti Slavoj Žižeka, ipak ponajviše usmjerava na tumačenje fenomena koji proizlaze iz suvremene kapitalističke i njemu pripadne popularne kulture.

Na kraju, slobodno možemo upozoriti na to da ovdje nije riječ o „lakom štivu“, što najviše dolazi do izražaja u posljednjem poglavlju, te da je za potpuno razumijevanje ovog djela ipak potrebno određeno predznanje iz lakanovske psihoanalize, posebice njegovih triju psihičkih registara. Ipak, *Vještica na kauču* na zaista inovativan način omasovljuje literaturu o progonu vještica na europskom tlu za koju bi nam, parafrazirajući samu autoricu, bilo potrebno više istraživačkih života da bismo ju uopće mogli kronološki opisati i sistematizirati.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 18 2023.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVIII, broj 18, 2023.

Glavni i odgovorni urednik
Marko Zidarić

Zamjenica glavnog urednika
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Ivan Mrnarević
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Marko Perišić
Ruben Prstec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Klara Miholić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnica Uredništva
Marija Biščan

Recenzenti

dr. sc. Nikola Anušić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Lovorka Čoralić
akademkinja Nella Lonza
dr. sc. Kosana Jovanović
dr. sc. Jasmina Osterman

Lektura za hrvatski jezik

Iva Antičević
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Nikolina Peškura
Karla Rašić
Josipa Skenderović
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik

Tina Čatlaić

Prijevod s francuskog jezika

Klara Miholić

Oblikovanje

design.inmedia@gmail.com

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada

Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>